

АНОТАЦІЯ

Сухомлинська Л. В. Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2022 рік.

Дисертація є комплексним дослідженням проблеми морально-етичного виховання дітей у дусі співжиття і комфортного співіснування людини і світу живого, невід’ємною частиною якого вона є, і від розв’язання якої певною мірою залежить майбутнє всього людства. У цьому контексті особливої уваги заслуговує проблема взаємовідносин між людиною/дитиною та твариною. Нині вона постала як актуальна. Аби усвідомити всю її злободенність та гостроту маємо звернутися до її витоків і засад, здобутків, напрацювань і прорахунків, які її супроводжували впродовж усього історичного розвитку. Розбудова відповідного сучасного освітньо-виховного простору вимагає опертя на історико-педагогічне знання, вивчення його складу, структури, тобто нерозривного зв’язку минулого, сучасного і майбутнього у загальному русі до розв’язання зазначених питань.

Дисертація носить міждисциплінарний характер, дотична до декількох галузей наук – насамперед освітніх, літературознавчих, правових, а також природничих, медичних, сільськогосподарських, в яких тварини виступають об’єктом або суб’єктом дослідження чи виконання професійних завдань.

Відтак, вибір історико-педагогічної теми дослідження, її міждисциплінарність спонукали нас до пошуку, залучення, вивчення та класифікації досить широкого кола джерелознавчої літератури та джерел, аналіз яких дозволив здійснити цілісну об’єктивну й неупереджену оцінку розвитку обраної теми.

Обрані підходи до дослідження, й насамперед хронологічно-системний надали змогу прослідкувати появу і розвиток різних концепцій щодо виховання у

дітей гуманного ставлення до тварин, охарактеризувати їх залежність від багатьох чинників, а саме: ставлення до цих проблем у суспільстві, ролі громадської думки, спрямованості освітнього процесу, насамперед його змістового наповнення, віку дитини, відображення питань життя і поведінки тварин в літературі для дітей, роль авторитетного дорослого (вчителя, батька/матері, дитячого письменника, літературного героя) тощо, тобто розглянути це явище у контексті соціально-культурних, педагогічних і почасти суспільно-політичних детермінант. Саме цей підхід дав змогу прослідкувати наступність і перервність у розвитку цієї тематики, зникнення у певні роки через те, що перед освітою і вихованням постали завдання, не притаманні дитинству. Як інструментарії застосовано історіографічний, герменевтичний, мікроісторичний, біографічний підходи, що були реалізовані через такі методи як аналіз, синтез, узагальнення та ін.

За допомогою означеного комплексу підходів виділено і розкрито відповідно до предмета дослідження понятійно-категоріальний апарат («світ живого», «тварина», «свійська/хатня тварина», «література для дітей», «аніمالізм», «антропоморфізм», «біоетика», «милосердя», «відповідальність» та ін.), який складає системоформувальну основу дослідження і змінює своє змістове наповнення залежно від часу і обставин його застосування в педагогічній, методичній, літературній лексиці.

З огляду на загальну нерозробленість проблеми, розвідка джерел та історіографії відігравали провідну роль у дослідженні, що дозволило нам розкрити обрану тему через залучення матеріалів, використовуваних в історико-педагогічних розвідках – бібліографічних покажчиків-каталогів підручничкової (ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського) та дитячої літератури (Педагогічний музей України). Комплексна інтерпретація джерел включала точний опис видань, розкриття їх змісту, встановлення контенту, ідентифікацію авторства, кількісні характеристики видань літератури для дітей, художніх творів у підручниках для читання молодших школярів та популярної пізнавальної хрестоматійної

літератури, які транслювали морально-етичні установки/підходи через художньо-образний і пізнавально-світоглядний контекст.

З'ясовано, що література для дітей кінця ХІХ – початку ХХ ст., що виникла як масове явище, прищеплювала любов і милосердя до тварин, але не отримала подальшого розвитку, вимушено залишилася у тому часі, бо суперечила радянській ідеології, яка досить швидко перекреслила всі попередні здобутки, зокрема й щодо літератури для дітей.

Визначено і розкрито, що в ці роки була започаткована й отримала розвиток пізнавальна, популярна література для дітей про природу, світ рослин і тварин («Лісова газета», оповідання В. Біанкі, Б. Житкова, М. Пришвіна та ін.), яка поєднувала науковий підхід із виховним. У такого роду дитячій літературі на першому місці поставав природоохоронний складник, що тяжів до біології, хімії, тобто наук про природу, давав знання, які наближали дитину до світу живої природи, тваринного світу.

Охарактеризовано персоналізований, особистісний підхід до питань виховання милосердного ставлення до тварин, з'ясовано, що йому притаманні діалогічність, спрямованість на комунікацію з дітьми через емоційні, морально-етичні засади, суб'єкт–суб'єктну взаємодію, включення в цей процес особистого досвіду носіїв ідей. У дисертації висвітлено внесок українських дитячих письменників (Н. Забіли, О. Іваненко, О. Копиленка, П. Панча, М. Пригари, М. Трублаїні та ін.) та педагогів (Б. Грінченка, В. Сухомлинського, К. Ушинського) у художньо-образне, емоційно-етичне ознайомлення дітей зі світом тварин, яке формувало у них добре, гуманне ставлення до нього. Відзначено, що твори такого спрямування не потрапляли до букварів і читанок через надмірну ідеологізацію освітнього та виховного процесу. Такою була ситуація впродовж усього радянського періоду, який в дисертації загалом кваліфіковано як прагматично-сцієнтистський, за якого тему відносин «дитина – тварина» вважали необов'язковою, другорядною, не вартою уваги.

Водночас у 1930–1950 рр. у навчальній і просвітницькій, популяризаторській літературі морально-етичний складник шкільного освітньо-виховного процесу, який не містив ідеологічного навантаження, відступав на другий план, натомість інформаційно-пізнавальний, прагматичний, де принцип корисності для суспільства був першорядним і значущим, ставав панівним. Такий підхід зменшив й до того невеликий відсоток творів для дітей, що ознайолювали з життям тварин.

Охарактеризовано специфіку методів виховання у дітей приязного ставлення до тварин в останні десятиліття радянського періоду, що перебували поза освітнім процесом і були зосереджені на художньо-естетичній візуалізації, унаочненні образів тварин. Як приклад розглянуті образи, відображені у мультиплікаційних фільмах, сценарії яких видавали друком. Цей напрям, позбавлений зайвої дидактичності, і нині продовжує відігравати позитивну роль у підходах до розв'язання обраної проблематики.

У дисертації наголошено, що із здобуттям Україною незалежності гуманітарна література, включно з навчально-методичною, позбулася ідеологічного й партійно-класового контексту як обов'язкового, необхідного для будь-яких наративів і текстів. Водночас Україна стала відкритою до всього світу з його здобутками, проблемами й викликами. Їх суттєвими складниками стали зростаючі екологічні ризики, винищення природних ресурсів, зникнення багатьох видів тварин, загрозливе погіршення здоров'я населення, зокрема й дітей. У тексті підкреслено надзвичайну актуальність питань долучення дітей, школярів до ознайомлення та розв'язання питань бережливого ставлення до природи, насамперед живої природи, розробка різноманітних підходів до формування у дітей ціннісного ставлення до тварин.

З'ясовано, що зазнали кардинальних змін підходи до розв'язання питань виховання у дітей милосердного ставлення до тварин. На противагу утилітарно-прагматичній моделі постає відповідально-діяльнісна, відповідально-усвідомлена з морально-етичним підґрунтям. Вона передбачає ознайомлення школярів з

екоетичною проблематикою, формування цілісного етичного світогляду щодо живої природи, живих істот, зокрема тварин і розглянута в дослідженні як загальна тенденція, що набуває все більшого розвитку.

Зафіксовано й визначено, що на кожному з розглядуваних проміжків часу виховання у дітей доброзичливого і відповідального ставлення до тварин лише тоді досягає результату, коли поєднано інтелектуальні, етичні й естетичні почуття дитини з практичною спрямованістю виховного процесу, тобто її афективну, пізнавальну і практичну діяльність. З'ясовано, що найбільш сприятлива до розвитку таких почуттів вікова група – це старші дошкільники і молодші школярі – саме вони виявляють підвищену здатність до емпатії, прихильність до тварин, насамперед свійських, які часто виступають найпершими і важливими друзями для дітей.

Виокремлено перспективну роль інформаційно-комунікаційних засобів, що сприяють поширенню ідей і прикладів милосердного ставлення до тварин серед дітей та залучення школярів до практичної діяльності у цій царині. Встановлено, що для розвитку і поширення цих ідей серед дітей важливе місце посідають методика і технології, які наповнені практично-діяльними змістовими компонентами. Наявність кімнат, куточків, гуртків, передусім еколого-натуралістичних центрів у школах та позашкільних закладах на додаток до власне освітнього процесу, стимулює розгортання системної роботи по збереженню, відновленню фауни і флори, підтримки різноманітності тваринного світу.

Перспективною вважаємо взаємодію еколого-натуралістичних центрів з благодійними фондами, що опікуються тваринами, їхнім утриманням, підгодовуванням, піклуванням про здоров'я. У своїй спільній роботі вони застосовують різноманітні методики – проводять всеукраїнські конкурси творчих робіт, фото і відеоматеріалів, присвячених чотирилапим друзям, що мають на меті навчити дітей бути відповідальними за хатніх улюбленців.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– темою обрано генезу формування у дітей ціннісного ставлення до тварин як окрему педагогічну і освітньо-виховну проблему, розроблено концептуальні засади і методологію цього феномена з опорою на достатню джерельну базу, що у своїй сукупності дозволило системно і цілісно прослідкувати процеси становлення і розвитку комплексу гуманістичних ідей щодо поводження з тваринами засобами навчально-пізнавальної та дитячої літератури, освітнього процесу, позакласної та позашкільної діяльності, візуальних джерел з кінця ХІХ до початку ХХІ століття;

– розкрито подальший розвиток поєднання морально-етичних, емоційно-ціннісних і діяльнісних складників як головної умови виховання у дітей почуття піклувального і бережливого ставлення до світу живого, насамперед до свійських тварин;

– визначено й охарактеризовано концепції, що панували в різні віки і десятиліття: романтично-ідеалізовану (для найменших) і пізнавально-співчутливу (для старших) (кінець ХІХ – початок ХХ ст.); соціально-утилітарно-прагматичну (радянський період ХХ ст.), усвідомлено-відповідально-діяльнісну (кінець ХХ – початок ХХІ ст.), які, часом, надавали приклади ставлень, протилежних панівним.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– розкриття ідей гуманного ставлення до всього живого, яке висловлювали в своїй педагогічній, художній, публіцистичній творчості та в епістолярній спадщині видатні педагоги й письменники (І. Горбунов-Посадов, Б. Грінченко, В. Сухомлинський, К. Ушинський,);

– класифікація, систематизація і аналіз джерел з проблематики дослідження, до якої були широко залучені бібліографічні видання-каталоги, як цінні ресурси розкриття розглядуваної проблеми.

У ході дослідження уточнено:

– понятійно-категоріальний апарат дослідження (тварина, світ живого, співчуття, милосердя, відповідальність, антропоморфізм, анімалізм, література, для дітей, популяризаторська література);

– роль і значення дитячої літератури і підручників для читання; науково-популярної та пізнавальної літератури; хрестоматій та антологій дитячої літератури крізь призму екологічної етики, гуманізації освіти, її морально-етичного потенціалу у вихованні етичного ставлення до світу живого.

Практичне значення дослідження.

Матеріали дисертації використано у розробці та реалізації соціальних освітніх проєктів – «Дитяча усмішка» (2017–2019) та «Буккросінг» (2021) Інституту філології та Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка; школи I-III ступенів №231 Оболонського району м. Києва; ДПНБ імені В. О. Сухомлинського (популяризація літературної спадщини В. Сухомлинського: донесення змісту його творів до сучасного маленького читача і батьків, через актуалізацію та осучаснення), а також онлайн-проєктів ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського – бюлетень *Sukhomlynsky News* австралійського вченого Алана Кокеріла де поміщені переклади англійською педагогічних творів та художніх мініатюр В. Сухомлинського (2015–...), «Казки В. О. Сухомлинського у підручниках та посібниках О. Я. Савченко» (2021), «Дитина – частина природи» (казки та оповідання В. Сухомлинського, присвячені взаєминам дитини з природою в усіх її проявах, супроводжувані малюнками дітей за мотивами цих творів (2022)).

Викладена системно генеза формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та літературно-художніми засобами може суттєво збагатити зміст навчальних курсів з історії педагогіки та психології для закладів вищої освіти; для позакласної та позашкільної виховної роботи у закладах позашкільної освіти; представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал та джерельна база можуть стати основою для подальших

наукових розвідок з історії освіти і українського шкільництва та при написанні навчальних курсів та модулів.

Ключові слова: ціннісне ставлення, діти, освіта і виховання, формування у дітей ціннісного ставлення до тварин, освітньо-виховні та художньо-образні засоби, література для дітей, підручник, етичні категорії, історико-педагогічний вимір, персоналія, екологічна освіта, антропоморфізм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях:

1. Сухомлинська Л. В. О. Сухомлинський про взаємодію школи і сім'ї в процесі виховання дітей. *Moral Education in China*. Пекін, 2018. № 17. С. 43–46. Текст кит.

2. Sukhomlynska O., Sukhomlynska L. A Word on a Father. *Trends and Prospects of the Education System and Educators' Professional Training Development* : collective monogr. / eds.: Mariia Oliinyk, Otilia Clipa, Małgorzata Stawiak-Ososińska. România, 2020. P. 427–434. DOI: <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch026>.

Статті в наукових фахових виданнях України:

3. Старикова Л. В. [Сухомлинська Л. В.] Оповідання та казки Василя Сухомлинського та їх розповсюдження в Україні і світі. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 5. С. 122–127. URL: https://visnyk.zu.edu.ua/pdf/visnyk91_pedagog.pdf (дата звернення: 05.12.2022).

4. Сухомлинська Л. Відображення світу живого у підручниковій літературі початку ХХ століття : (дорадян. і ранньорадян. період). *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2021. Вип. 14. С. 258–269. DOI: <https://doi.org/10.35619/iu.v1i14.428>.

5. Сухомлинська Л. Літературно-художня спадщина В. Сухомлинського в матеріалах міжнародних та всеукраїнських педагогічних читань : (історіогр.

аспект). *Науково-педагогічні студії*. 2022. Вип. 6. С. 126–135. URL: <http://npstudies.dnpb.gov.ua/article/view/267825> (дата звернення: 05.12.2022).

6. Сухомлинська Л. Просвітитель і педагог І. І. Горбунов-Посадов про формування у дітей ціннісного ставлення до світу живого. *Пед. освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2020. № 34 (2). С. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.34.7>.

7. Сухомлинська Л. Шкільний сад – складова освітньо-виховного середовища школи Сухомлинського. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2019. Вип. 10. С. 119–128. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiv.v0i10.155>.

8. Сухомлинська Л. В. Світ живого в педагогіці Василя Сухомлинського. *Наук. записки. Серія: Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький, 2018. Вип. 171. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_45 (дата звернення: 05.12.2022).

9. Сухомлинська Л. В. Світ казок Василя Сухомлинського у сучасному інформаційному просторі України. *Пед. освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2018. № 29 : До 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського. С. 16–21. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/256/351> (дата звернення: 05.12.2022).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Дитяча усмішка : зб. авт. казок студентів і дітей на матеріалі літ. спадщини В. О. Сухомлинського : (до 100-річчя від дня народж. В. О. Сухомлинського) / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка ; керівник проекту Л. В. Сухомлинська ; координатори проекту: М. В. Козир, О. І. Терещенко. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 56 с.

11. Сухомлинська Л. Зарубіжний освітньо-виховний досвід гуманного ставлення до тварин в країнах ЄС. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2019: інтернаціоналізація та інтеграція в освіті в умовах глобалізації* :

матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р., Київ / НАПН України та ін. Київ ; Дрогобич, 2019. С. 254–255. URL: https://comparlab.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Tezy_Comparative_2019.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

12. Сухомлинська Л. В. Відображення біографії Василя Сухомлинського у матеріалах Міжнародних та Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі* : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 20 трав. 2022 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошкіль. педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін. Вінниця, 2022. С. 67–68. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Pedagogical_biography_and_biography-2022.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

13. Сухомлинська Л. В. Відображення світу казок В. О. Сухомлинського у підручниковій літературі О. Я. Савченко. *Тенденції забезпечення якості освіти* : Міжнародна наук.-практ. конф., 22 січ. 2021 р., м. Дніпро : матеріали / Міжнар. гуманітар. дослідн. центр. Дніпро, 2021. С. 21–23. URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2021/01/re-22.01.2021.pdf> (дата звернення: 06.12.2022).

14. Сухомлинська Л. В. Відображення художньої спадщини В. Сухомлинського у біобібліографічному покажчику «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження». *Інформаційне забезпечення сфери освіти України* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського, 27 груд. 2018 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2018. С. 51–52. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/abstracts_collection_2018.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

15. Сухомлинська Л. В. Включення В. О. Сухомлинським поняття «духовність» у загальнопедагогічний дискурс. *Понятійно-термінологічний*

апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 19 трав. 2021 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін. Вінниця, 2021. С. 65–66. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual_and_terminological_apparatus_2021.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

16. Сухомлинська Л. В. Довкілля та природоохоронна тематика у змісті Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (1993–2020). *Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій* : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 21 жовт. 2020 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін. Київ, 2020. С. 41–43. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Doslidnytski_pidkhody_do_istoryko-pedahohichnykh-rozvidok-2020.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

17. Сухомлинська Л. В. Онлайн-проект «Казки В. О. Сухомлинського у підручниках та посібниках О. Я. Савченко». *Олександра Яківна Савченко. Уроки співпраці і спілкування* : зб. матеріалів Перших всеукр. пед. читань пам'яті О. Я. Савченко, 4 листоп. 2021 р., Київ / НАПН України та ін. Київ, 2021. С. 85–87. URL: <https://undip.org.ua/library/oleksandra-yakivna-savchenko-uroky-spivpratsi-i-spilkuvannia-zbirnyk-materialiv-i-vseukrainskykh-pedahohichnykh-chytan/> (дата звернення: 06.12.2022).

18. Сухомлинська Л. В. Питання розвитку особистості дитини в текстах з реформування освіти в незалежній Україні: історіографічний аспект. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки: до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7 листоп. 2019 р. / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ,

2019. С. 102–103. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/abstracts_collection_2019.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

19. Сухомлинська Л. В. Про зміст і напрями роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст» (Київ, 1993). *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського за результатами наук. дослідж. у 2020 р., 22 груд. 2020 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2020. С. 43–45. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/abstracts_collection_2020.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

20. Сухомлинська Л. В. Художня спадщина В. Сухомлинського в матеріалах Міжнародних та Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського за результатами наук. дослідж. у 2021 р., 21 груд. 2021 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2021. С. 46–48. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/abstracts_collection_2021.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

21. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: О. В. Сухомлинська, Л. Д. Березівська ... Л. В. Сухомлинська та ін. ; наук. консультант О. В. Сухомлинська ; наук. ред. Л. Д. Березівська ; бібліогр. ред. Є. Ф. Демида. Вінниця : Твори, 2018. 395 с. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/Sukhomlynskyu_pokazhchyk_2018.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дослідження:

22. Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017) : хрестоматія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д. ... Сухомлинська Л. В. та ін. ; наук. ред.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д. Вінниця : Твори, 2019. 524 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

23. Міжнародні та всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (1993–2020) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: Сухомлинська О. В., Сухомлинська Л. В., Страйгородська Л. І. та ін. ; наук. консультант Сухомлинська О. В. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Демида Є. Ф. Вінниця : Твори, 2022. 457 с. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/pedahohichni_chytannya_pokazhchuk-2022.pdf (дата звернення: 06.12.2022).

24. Сухомлинська Л. В. Листи В. Сухомлинського про ціннісне ставлення до світу живого як джерело біографістики. *Науково-педагогічні студії*. 2020. Вип. 4. С. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63>.

25. Сухомлинська Л. В. Світ казок Василя Сухомлинського у сучасному інформаційному просторі України. *Василь Сухомлинський в діалозі з сучасністю* : колект. монографія / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Івано-Франківськ, 2020. С. 223–230.

ABSTRACT

Sukhomlynska L. Developing value-based attitude to animals in children by using education and imaginative instruments (late XIX – early XXI). – qualifying scientific work as a manuscript.

Doctor of Philosophy thesis majoring in 011 – Education and Pedagogic Science. – Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2022.

This scientific work is comprehensive research of the issue of moral and ethical education of children that promotes cohabitation and comfortable coexistence of humans and living world an integral part of which they are, and the solution of which, to an extent, determines the future of the humanity. In this context, a special attention should be given to the issue of the relations between a human/child and an animal. This issue is very relevant nowadays. To understand its urgency and acuteness we need to look at its origins and backgrounds, achievements, best practices, and miscounts that followed it during the historical development. Building a relevant modern educational space requires drawing on historical and pedagogical knowledge, examination of its composition, structure, in other words, relating past, present, and future in the general movement toward solving the mentioned issues.

This paper is multidisciplinary, adjacent to several science dimensions, primarily, education, literature, law, as well as natural science, medicine, agriculture, in which animals are involved, to solve professional tasks.

Therefore, the choice of this historic and pedagogical topic for research, its multidisciplinary spurred the search, engagement, study, and classification of quite broad spectrum of source literature, as well as sources, the analysis of which allowed for wholesome, objective, and non-bias evaluation of the subject of choice.

The approaches chosen for the research with chronologic and history one being the primary, enabled us to trace the emergence and development of different concepts to develop humane treatment of animals by children, describe their conditioning upon many factors, namely, how these issues are viewed in the society, the role of public

perception, the focus of educational process, and its contents, first of all, child's age, reflection of the issues of animal life and behavior in children's literature, the role of a trusted adult (a teacher, parents, children's book writer, literature character) etc., in other words, look at the phenomena in the context of social and political factors. This is the approach that helped to see the succession and discontinuity in the development of this theme, its disappearance in some years since education fulfilled atypical for childhood tasks. Historiographic, hermeneutic, microhistory and biographical approaches were used as tools and implemented through such methods as analysis, synthesis, generalization, etc.

Having used the above-mentioned set of approaches in line with the subject of this research we identified and discussed conceptional and category framework ("living world", "animal", "domestic animal/pet", "children's literature", "animalism", "anthropomorphism", "bioethics", "compassion", "responsibility", etc.), which constitutes the system formative basis for the research, and change their semantic content depending on the time and circumstances of the use in pedagogical, methodological and literature vocabulary.

Due to general underdevelopment of the issue, the investigation of sources and historiography played a leading role which enabled us to discuss the topic by including materials that are used in historic and pedagogic research – bibliographic indexes (V. Sukhomlynskyi State Library) and children's literature (Pedagogical Museum of Ukraine). Comprehensive interpretation of the sources included precise description of publications, discussing their ideas, determining their content, identifying their authorship, quantitative characteristics of publications of literature for children, literary works in elementary school reading textbooks, as well as popular informative textbook literature, that transmitted moral and ethical paradigm/approaches through literary and imaginary and cognitive and ideology context.

It was found that literature for children in late XIX to early XX centuries that emerged as a widely spread phenomenon taught love and compassion to animals but was not developed further and remained in that period, since it contradicted Soviet

ideology which crossed over all best practices including in terms of children's literature in one strike.

It has been established that cognitive, popular children's literature about nature, flora and fauna was founded and developed in those years ("Lisova Hazeta" (Forest Newspaper), stories by V. Bianki, M. Pryshvin, B. Zhytkov, etc.), and it combined scientific process with upbringing. In such children's literature environmental component that was built on biology and chemistry – science, in other words – was put on the forefront, thus, it provided knowledge that brought children closer to living nature and animal world.

Description was given to personalized approach to the issues of compassion toward animals, it was established that dialogue, focus on communication with children through emotional, moral, and ethical principles, subject and object interactions, inclusion of personal experience of idea carriers are typical for such approach. In the dissertation we discussed the contribution of Ukrainian children's writers (O. Ivanenko, O. Kopylenko, P. Panch, M. Pryhara, M. Trublaini, N. Zabyla etc.) and educators (B. Hrinchenko, V. Sukhomlynskyi, K. Ushytskyi) in children's literary and imaginative, emotional, and ethical familiarization with animal world that taught them kind, humane attitude toward it. It was highlighted that such works were not included in school primers and reading books due to excessive educational process ideologization. This was the situation during the entire Soviet period that, in general terms, the dissertation sees as pragmatic and scientific, during which the issue of relationships between child and animal was considered elective, secondary, and not worth attention.

Moreover, in 1930–1950, in educational and promotional literature, moral and ethical aspect of educational process without ideology, gave way. Instead, information and cognitive aspect, pragmatic ideas, where being useful for the society was primary and significant, became ruling. Such approach reduced the share of children's books about animal life even further.

Description was given to the special aspects of educational methods that developed favorable attitude to animals in children outside of educational process in the

latest Soviet period. Such methods were focused on literary and esthetic visualization, picturing animal images, implemented through animation movies. This method does not have excessive didacticism and continues to play positive role in the approaches used to solve this issue.

In the thesis it is stressed out that when Ukraine gained its independence humanitarian literature, including educational and methodological, got rid of ideology, party and class context as being compulsory, necessary for any narratives and texts. At the same time, Ukraine became open to the whole world with its best practices, issues, and challenges. Increasing environmental risks, destruction of natural resources, disappearance of many animal species, threatening deterioration of population health, particularly in children, became their significant components. The work underlines extreme relevance of engaging children, school students to learning about and solving issues of careful treatment of nature, living nature, first, development of different approaches to form value-based attitude toward animals in children.

It has been established that approaches to teaching children to be compassionate to animals had changed significantly and in contrast of utilitarian and pragmatic model there is another one that has responsibly active, responsibly conscious model with moral and ethical background. It entails familiarizing school students with ecoethical issues, developing wholesome ethical worldview regarding living nature, living creatures, in particular, animals, and is considered in the research as a general tendency that is increasingly developing.

It has been documented and determined that in each considered periods of time teaching children to treat animals nicely and responsibly is effective only when their intellectual, ethical, and esthetic feelings are combined with practice, in other words, with affective, cognitive, and practical activity. It has been established that the age group that is the most responsive for development of such feelings is older preschoolers and elementary school students, they are the ones that show higher capacities for empathy to animals, domestic, first of all, that become first and significant friends for kids.

We discovered promising role of information and communication tools that facilitate dissemination of ideas and examples of compassionate treatment of animals among children and engagement of school students to practical activity in this area. It has been established that methodologies and technologies full of practices and activities are important to develop and spread these ideas among children. Availability of respective rooms, areas, and classes, but first, environmental and nature centers in schools and afterschool institutions in addition to the education process itself motivates rolling out systematic work to preserve and restore fauna and flora, support the variety of the animal world.

We believe that collaboration of environment and nature centers with charitable funds that work with animals, take care of them, feed them and care for their health is very promising. In their common work they use common methodologies, i.e., hold national art competitions, photo and video competitions dedicated to four-legged friends, and this will teach children be responsible for their pets.

Scientific novelty of the research lies in the fact, that for *the first time ever*:

- selected as the topic was the genesis of developing value-based attitude toward animals as a dedicated pedagogical and educational problem, developed were the conceptual backgrounds and methodology of this phenomenon with the basis on sufficient source base which in its aggregate allowed for systematic and wholesome study of the processes for establishing and developing the framework of humanistic ideas with regard to treating animals using the tools of educational and cognitive as well as children’s literature, educational process, extra curriculum activity of the late XIX to the early XXI centuries;

- discussed was the further development of combination of moral and ethical, emotional, and value-based, as well as activity components, as the main prerequisite to teach children the importance of care and careful treatment to the living world and domestic animals, first of all;

- defined and described were the concepts that dominated in different years and decades: romantic and idealistic (for the youngest), and cognitive and sympathy (for the

oldest) (late XIX – early XX century); social-utilitarian-pragmatic (Soviet era), conscious-responsible-active (late XX – early XXI century), which, with time, set examples of attitudes that were different from those dominant.

The following was further developed in the research:

- discussing the ideas of humane treatment of all living that were voiced out in their pedagogical, literary and publicity works and epistolary heritage by infamous pedagogues and writers (I. Horbunov-Posadov, B. Hrinchenko, V. Sukhomlynskyi, K. Ushytskyi);

- classification, systematization and analysis of sources and problems of the research to which we included bibliographic catalogues as valuable resources for the discussion of the issue under consideration.

The following were clarified in the process of the research:

- conceptional and category framework (animal, living world, sympathy, compassion, responsibility, anthropomorphism, animalism, literature for children, promotional literature);

- role and significance of children’s literature and reading textbooks; popular scientific literature through the lens of environmental ethics, humanization of education, its moral and ethical potential in bringing up ethical attitude to living world.

Practical significance of the research.

Materials of this thesis were used to develop and implement social educational projects, such as “Child’s Smile” (2017–2019) and “Bookcrossing” (2021) of the Institute of Philology and Pedagogical Institute of Boris Hrinchenko Kyiv University; School of I-III level No. 231 of Obolon district of Kyiv; V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine (promotion of V. Sukhomlynskyi’s literature heritage: communicating ideas of his works to modern young readers and parents by its actualization and modernization), as well as Sukhomlynskyi State Library’s on-line projects – News Letter “Sukhomlynsky News” by an Australian scientist Alan Cockerill that includes translations of Sukhomlynskyi’s pedagogical works and literary miniatures (2015–...), “Sukhomlynskyi’s Fairytales in

O. Y. Savchenko's Textbooks" (2021), "Child is a Part of Nature" (fairy tales and stories by V. Sukhomlynskyi dedicated to the relationships between child and nature in its all manifestations with children's drawings about these works (2022).

Systematically outlined genesis of shaping value-based attitude toward animals in children by using educational and literary tools may significantly enrich the contents of history of education and psychology training courses for universities; for extracurricular education activities in after school institutions; presented systematized and generalized ideas, facts and source framework may become the basis for further scientific researches in history of education and Ukrainian school studies, and when developing school curriculums and modules.

Key words: value attitude, children, education and upbringing, formation of children's value attitude towards animals, educational and artistic means, children's literature, textbook, ethical categories, historical and pedagogical dimension, personality, environmental education, anthropomorphism.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE THEME OF THE THESIS

Scientific works in which the main results of the thesis are published

Articles in foreign scientific periodicals:

1. Sukhomlynska L. V. O. Sukhomlynskyi pro vzaiemodiiu shkoly i simi v protsesi vykhovannia ditei. *Moral Education in China*. Pekin, 2018. № 17. S. 43–46. Tekst kyt.

2. Sukhomlynska O., Sukhomlynska L. A Word on a Father. *Trends and Prospects of the Education System and Educators' Professional Training Development* : collective monogr. / eds.: Mariia Oliinyk, Otilia Clipa, Małgorzata Stawiak-Ososińska. România, 2020. P. 427–434. DOI: <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch026>.

Articles in scientific journals of Ukraine:

3. Starykova L. V. [Sukhomlynska L. V.] Opovidannia ta kazky Vasylia Sukhomlynskoho ta yikh rozpovsiudzhennia v Ukraini i sviti. *Visn. Zhytomyr. derzh. un*

tu im. Ivana Franka. *Pedahohichni nauky*. 2017. Vyp. 5. S. 122–127. URL: https://visnyk.zu.edu.ua/pdf/visnyk91_pedagog.pdf (data zvernennia: 05.12.2022).

4. Sukhomlynska L. Vidobrazhennia svitu zhyvoho u pidruchnykovii literaturi pochatku XX stolittia : (doradian. i rannoradian. period). *Innovatyka u vykhovanni* : zb. nauk. pr. / Rivnen. derzh. humanitar. un-t. Rivne, 2021. Vyp. 14. S. 258–269. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i14.428>.

5. Sukhomlynska L. Literaturno-khudozhnia spadshchyna V. Sukhomlynskoho v materialakh mizhnarodnykh ta vseukrainskykh pedahohichnykh chytan : (istoriohr. aspekt). *Naukovo-pedahohichni studii*. 2022. Vyp. 6. S. 126–135. URL: <http://npstudies.dnpb.gov.ua/article/view/267825> (data zvernennia: 05.12.2022).

6. Sukhomlynska L. Prosvitytel i pedahoh I. I. Horbunov-Posadov pro formuvannia u ditei tsinnisnogo stavlennia do svitu zhyvoho. *Ped. osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika* : zb. nauk. pr. / Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv, 2020. № 34 (2). S. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.34.7>.

7. Sukhomlynska L. Shkilnyi sad – skladova osvitno-vykhovnoho seredovyscha shkoly Sukhomlynskoho. *Innovatyka u vykhovanni* : zb. nauk. pr. / Rivnen. derzh. humanitar. un-t. Rivne, 2019. Vyp. 10. S. 119–128. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v0i10.155>.

8. Sukhomlynska L. V. Svit zhyvoho v pedahohitsi Vasylia Sukhomlynskoho. *Nauk. zapysky. Serii: Pedahohichni nauky* : zb. nauk. pr. / Tsentralnoukr. derzh. ped. un-t im. Volodymyra Vynnychenka. Kropyvnytskyi, 2018. Vyp. 171. S. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2018_171_45 (data zvernennia: 05.12.2022).

9. Sukhomlynska L. V. Svit kazok Vasylia Sukhomlynskoho u suchasnomu informatsiinomu prostori Ukrainy. *Ped. osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika* : zb. nauk. pr. / Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv, 2018. № 29 : Do 100-richchia vid dnia narodzhennia V. O. Sukhomlynskoho. S. 16–21. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/256/351> (data zvernennia: 05.12.2022).

Scientific works certifying the approbation of the thesis materials:

10. Dytiacha usmishka : zb. avt. kazok studentiv i ditei na materiali lit. spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho : (do 100-richchia vid dnia narodzh. V. O. Sukhomlynskoho) / Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka ; kerivnyk proektu L. V. Sukhomlynska ; koordynatory proektu: M. V. Kozyr, O. I. Tereshchenko. Kyiv : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2019. 56 s.

11. Sukhomlynska L. Zarubizhnyi osvitno-vykhovnyi dosvid humannoho stavlennia do tvaryn v krainakh YeS. *Pedahohichna komparatyvistyka i mizhnarodna osvita – 2019: internatsionalizatsiia ta intehratsiia v osviti v umovakh hlobalizatsii* : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 30 trav. 2019 r., Kyiv / NAPN Ukrainy ta in. Kyiv ; Drohobych, 2019. S. 254–255. URL: https://comparlab.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Tezy_Comparative_2019.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

12. Sukhomlynska L. V. Vidobrazhennia biohrafii Vasylia Sukhomlynskoho u materialakh Mizhnarodnykh ta Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan «Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu». *Pedahohichna biohrafika ta biohrafistyka v suchasnomu naukovo-informatsiinomu prostori* : zb. materialiv VII Vseukr. nauk. metodol. seminaru z istorii osvity, 20 trav. 2022 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia filosofii osvity, zah. ta doshkil. pedahohiky, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ta in. Vinnytsia, 2022. S. 67–68. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Pedagogical_biography_and_biography-2022.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

13. Sukhomlynska L. V. Vidobrazhennia svitu kazok V. O. Sukhomlynskoho u pidruchnykovii literaturi O. Ya. Savchenko. *Tendentsii zabezpechennia yakosti osvity* : Mizhnarodna nauk.-prakt. konf., 22 sich. 2021 r., m. Dnipro : materialy / Mizhnar. humanitar. doslidn. tsentr. Dnipro, 2021. S. 21–23. URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2021/01/re-22.01.2021.pdf> (data zvernennia: 06.12.2022).

14. Sukhomlynska L. V. Vidobrazhennia khudozhnoi spadshchyny V. Sukhomlynskoho u biobibliohrafichnomu pokazhchyku «Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia». *Informatsiine zabezpechennia*

sfery osvity Ukrainy : materialy zvit. nauk.-prakt. konf. Derzh. nauk.-ped. b-ky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho, 27 hrud. 2018 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv, 2018. S. 51–52. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/abstracts_collection_2018.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

15. Sukhomlynska L. V. Vkliuchennia V. O. Sukhomlynskym poniattia «dukhovnist» u zahalnopedahohichnyi diskurs. *Poniatino-terminolohichnyi aparat istoryko-pedahohichnykh doslidzhen: istoriia i suchasni pidkhody* : zb. materialiv VI Vseukr. nauk.-metodol. seminaru z istorii osvity, 19 trav. 2021 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ta in. Vinnytsia, 2021. S. 65–66. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/Conceptual_and_terminological_apparatus_2021.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

16. Sukhomlynska L. V. Dovkillia ta pryrodookhoronna tematyka u zmisti Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan «Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu» (1993–2020). *Doslidnytski pidkhody do istoryko-pedahohichnykh rozvidok: vid tradytsii do novatsii* : zb. materialiv V Vseukr. nauk.-metodol. seminaru z istorii osvity, 21 zhovt. 2020 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ta in. Kyiv, 2020. S. 41–43. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Doslidnytski_pidkhody_do_istoryko-pedahohichnykh-rozvidok-2020.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

17. Sukhomlynska L. V. Onlain-proiekt «Kazky V. O. Sukhomlynskoho u pidruchnykakh ta posibnykakh O. Ya. Savchenko». *Oleksandra Yakivna Savchenko. Uroky spivpratsi i spilkuвання* : zb. materialiv Pershykh vseukr. ped. chytan pamiaty O. Ya. Savchenko, 4 lystop. 2021 r., Kyiv / NAPN Ukrainy ta in. Kyiv, 2021. S. 85–87. URL: <https://undip.org.ua/library/oleksandra-yakivna-savchenko-uroky-spivpratsi-i->

spilkuvannia-zbirnyk-materialiv-i-vseukrainskykh-pedahohichnykh-chytan/ (data zvernennia: 06.12.2022).

18. Sukhomlynska L. V. Pytannia rozvytku osobystosti dytyny v tekstakh z reformuvannia osvity v nezalezhnii Ukraini: istoriohrafichni aspekt. *Informatsiine zabezpechennia sfery osvity ta nauky: do 20-richchia Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 7 lystop. 2019 r. / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv, 2019. S. 102–103. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/abstracts_collection_2019.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

19. Sukhomlynska L. V. Pro zmist i napriamy roboty Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Ievropeiska pedahohika i Vasyl Sukhomlynskyi yak suchasnyi pedahoh-humanist» (Kyiv, 1993). *Informatsiine zabezpechennia sfery osvity ta nauky Ukrainy* : materialy zvit. nauk.-prakt. konf. Derzh. nauk.-ped. b-ky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho za rezultatamy nauk. doslidzh. u 2020 r., 22 hrud. 2020 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Vinnytsia, 2020. S. 43–45. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/abstracts_collection_2020.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

20. Sukhomlynska L. V. Khudozhnia spadshchyna V. Sukhomlynskoho v materialakh Mizhnarodnykh ta Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan «Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu». *Informatsiine zabezpechennia sfery osvity ta nauky Ukrainy* : materialy zvit. nauk.-prakt. konf. Derzh. nauk.-ped. b-ky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho za rezultatamy nauk. doslidzh. u 2021 r., 21 hrud. 2021 r., Kyiv / NAPN Ukrainy, Vid-nia zah. pedahohiky ta filosofii osvity, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Vinnytsia, 2021. S. 46–48. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/abstracts_collection_2021.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

21. Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia : biobibliohr. pokazhch. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ; uporiad.: O. V. Sukhomlynska, L. D. Berezivska ...

L. V. Sukhomlynska ta in. ; nauk. konsultant O. V. Sukhomlynska ; nauk. red. L. D. Berezivska ; bibliohr. red. Ye. F. Demyda. Vinnytsia : Tvory, 2018. 395 s. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/Sukhomlynskyy_pokazhchyk_2018.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

Published works that additionally reflect scientific results of the thesis:

22. Antolohiia tekstiv z reformuvannia osvity v Ukraini: prohramy, kontseptsii, proekty (1991–2017) : khrestomatiia / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ; uporiad.: Sukhomlynska O. V., Berezivska L. D. ... Sukhomlynska L. V. ta in. ; nauk. red.: Sukhomlynska O. V., Berezivska L. D. Vinnytsia : Tvory, 2019. 524 s. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

23. Mizhnarodni ta vseukrainski pedahohichni chytannia «Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu» (1993–2020) : nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho ; uporiad.: Sukhomlynska O. V., Sukhomlynska L. V., Straihorodska L. I. ta in. ; nauk. konsultant Sukhomlynska O. V. ; nauk. red. Berezivska L. D. ; bibliohr. red. Demyda Ye. F. Vinnytsia : Tvory, 2022. 457 s. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/pedahohichni_chytannya_pokazhchyk-2022.pdf (data zvernennia: 06.12.2022).

24. Sukhomlynska L. V. Lysty V. Sukhomlynskoho pro tsinnisne stavlennia do svitu zhyvoho yak dzherelo biohrafistyky. *Naukovo-pedahohichni studii*. 2020. Vyp. 4. S. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-54-63>.

25. Sukhomlynska L. V. Svit kazok Vasylia Sukhomlynskoho u suchasnomu informatsiinomu prostori Ukrainy. *Vasyl Sukhomlynskyi v dialozi z suchasnistiu* : kolekt. monohrafiia / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Ivano-Frankivsk, 2020. S. 223–230.